

5. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. / А. Камю ; [пер. с фр. И. Волевич, Ю. Денисов и др.]. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
6. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості : репринт. вид. / О. П. Косач-Кривинюк. – Луцьк : ВАТ «Волин. обл. друк.», 2006. – 928 с.
7. Паві П. Словник театру / П. Паві ; [пер. з фр. М. Якуб'як] – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 640 с.
8. Стефаник В. Твори / В. С. Стефаник. – Київ : Дніпро, 1964. – 552 с.
9. Українка Леся Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – Київ : Наук. думка, 1975–1979.
10. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко. – Київ : Наук. думка, 1976–1986.

Романов Сергей. Этико-эстетические основы категории трагизма в Леси Украинки и Василя Стэфанька. В статье творчество Леси Украинки и В. Стэфанька рассматривается сквозь призму сущности трагического как основы художественно-мировоззренческой концепции писателей. Восприятие реальности (в первую очередь, в её темных регистрах) напрямую выявляло особенности реакций на мир. Наиболее ощутимо это проявилось в отображении глубин человеческого падения, где с потрясающей остротой и убедительностью показаны бездна души и одновременно её взлеты, выраженные максимальной самоотдачей, цельностью, жертвенностью человека. И поэтому философия «трагического оптимизма» является одинаково близкой и плодотворной для духовно-творческого развития писателей-современников.

Ключевые слова: интуиция, чувства, мировоззрение, человек, Бог, вечность, смерть, воля.

Romanov Serhiy. To the Problem of the Psychotype Lesya Ukrainka's and Vasyl Stephanyk's Characters.

This article deals with the main aspects of creation by Lesya Ukrainka and Vasyl Stephanyk of the literary characters on the basis of those works in which first of all difficult and contradictory psychological world of the man is reproduced. The ethical and spiritual aspects of Lesya Ukrainka's plays and Vasyl Stephanyk's stories are compared, typological and related comprehension of ontological problems are observed. The author analyses tragic process of human's birth by ordeal and suffering. In this context focuses on the main existences, such as: problems of love and hate, life and death, freedom and slavery, faith and reason, truth and lie, underlining the main motif to the both writers faith in the man.

Key words: plot, hero, existence, martyr, equitor, soul, God, mind.

Стаття надійшла до редколегії
25.11.2016 р.

УДК 821.161.2-3.09

Оксана Савенко

Різдвяний сюжет у вертепній драмі

У статті простежено, як євангельський різдвяний сюжет трансформується в образи українського лялькового театру, що має назву «вертеп». Вертепна драма – специфічна адаптація різдвяного сюжету до виразальних засобів лялькового театру. Ідеться про своєрідний «переклад» євангельської події на мову традиційних і вигаданих персонажів. Незважаючи на всю серйозність трансформації різдвяного сюжету у вертеп, відбулося травестування теми, яка, з одного боку, приурочена святкуванню Різдва, а з іншого – обігрування за допомогою євангельських образів важливих для українців морально-етичних, громадських, соціальних тем, причому в комічному стилі.

Ключові слова: різдвяний сюжет, трансформація, Євангеліє, вертепна драма, ляльковий театр.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Вертепна (вертеп – печера, де, за Євангелієм, народився Ісус Христос) драма – гра, у якій ролі виконували ляльки, різновид українського лялькового театру. Походження вертепу та його функціонування в українській культурі XVII–XVIII ст. досліджували І. Франко, М. Тихонравов, О. Веселовський, М. Петров, П. Житецький, В. Перетц, М. Возняк, П. Морозов, В. Резанов, Й. Федас. Більшість науковців указує на спорідненість вертепу зі шкільною драмою (різдвяного циклу). Зокрема, І. Франко зазначав: «Ставши особливо власністю школи, вертеп прийняв ту подвійну форму, котру

адаптувала шкільна драма» [10, с. 301]. «Подвійну форму» розуміли як наявність двох пластів зображення – релігійного й фольклорно-побутового, на що звернув увагу В. Резанов, назвавши вертеп «різдвяною драмою, що спустилася в народ» [4, с. 48], а М. Сулима іменував його «адаптованою різдвяною драмою», маючи на увазі онароднення різдвяного сюжету, надання йому національного колориту [5, с. 156].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вертепна драма не має сталого тексту. На сьогодні відомо декілька його редакцій, виявлених на різних географічних просторах України. Зокрема, існує волинська редакція, текст якої з рукописного збірника 1788–1791 рр. опублікував І. Франко, Славутинська, Батуринська, Хорольська, Куп'янська редакції. На особливу увагу заслуговує Сокиринська редакція, виявлена в селі Сокиринці на Полтавщині в маєтку поміщиків Галаганів, яку записав і видав 1860 р. М. Маркевич. Ця редакція найдавніша й найповніша, тому саме її буде використано в цій статті.

Вертепна драма – специфічна адаптація різдвяного сюжету до виражальних засобів лялькового театру. Щодо тексту вертепу, то йдеться передусім про кількарівневу трансформацію різдвяного сюжету, своєрідний «переклад» євангельської події на мову традиційних і вигаданих персонажів.

Виставу розпочинає хор, який сповіщає про святковий день: «Бог сьогодні рождається», «небом земля сповняється». Два пастухи Грицько та Прицько приносять до ясел у Віфлеємі ягня як подарунок новонародженому Ісусу, що є ремінісценцією розповіді про поклоніння пастухів немовляті Ісусу з Євангелія від Луки. У Євангелії йдеться про те, що Ангел благовістив пастухам «радість велику»: «сьогодні в Давидовім місті народився для вас Спаситель, який є Христос Господь» (2:11). «Пастухи зачали говорити один одному: “Ходім до Віфлеєму й побачмо, що сталося там, про що сповістив нас Господь”». Там вони виявили «Марію та Йосипа, та Дитинку, що в яслах лежала. А побачивши, розповіли про все те, що про цю Дитину їм звіщено. І всі, хто почув, дивувалися тому, що їм пастухи говорили» (2:15–18). Розмова пастухів у вертепі відрізняється від серйозного тону Євангелія й урочистого співання хору: мова пастухів бурлескна, не книжна (народна), комічна:

Пастух перший

От се ж і ми, паничу, до вашой-таки мосьці,
Але ж Грицько з Прицьком приплелися в гості (...)

Пастух другий

Та годі лиш, Грицьку, тобі тут блєяти,
Да нум поздравляти,
Може, кому чи не час й до стада чухрати [1, с. 417].

Образи пастухів перегукуються з персонажами інтермедійної частини вертепної драми не тільки своїм мовленням, а й манерою поведінки та зовнішнім виглядом: за виявленими в рукописах малюнками до вертепу, пастухів зображено як звичайних українських селян у відповідному простому одязі.

У четвертій яві на верхньому ярусі вертепного будиночка з'являється Ірод із воїнами, а потім до нього приєднуються «три східні царі», що засвідчує перехід дії до подій, відтворених у Євангелії від Матвія. Про цей епізод інформують не тільки ремарки, а й хор: «Десь Ірод грядет в страни своя віфліємській, / Плінити всі храми, / Даби зискати Христа народження, / От трієр царей йому ізвіщення»; «тріє царі ко Христу со дари» [1, с. 418]. Царі відповідають Іродові, навіщо вони прийшли у Віфлеєм, однак хор дублює їхні відповіді, переказує слова Ірода про намір побачити божественне Немовля, слова Ангела, який попереджує волхвів, аби вони не послухалися підступного Ірода. Переплетення, дублювання хором реплік євангельських персонажів засвідчує, що саме йому відводилася провідна роль у розкритті євангельського сюжету.

У восьмій і дев'ятій явах домінує Ірод, який проявляє різноманітні емоції, коли дізнається, що волхви його обдурили – не повідомили, де саме народився Ісус. Монолог Ірода – самохарактеристика владного, самовпевненого, свавільного володаря, який нагадує більше українського поміщика, ніж євангельського персонажа:

Какой, какой урон нашей царской славі!
 Насміялись мні дураки в моєй же державі!
 Я послал їх в Віфлієм, чтобы іспитати
 О необикновенном сем рожденном дитяти;
 Но они мні о нем вість не предложили,
 Как простого мужика, мене обольстили [1, с. 420].

Ірод переходить на крик: «Розкаленная утроба! Не вім, что чинити. / Аз єсмь цар на землі, хто мя может злити?», після чого кличе воїнів, які висловлюють йому свою вірнопідданість, і кризь сльози, як зазначено у ремарці (і це дивно, адже Ірод – образ виняткової жорстокості), говорить:

Однако же волхви мене осміяли,
 Да і царський приказ ногами попрали [1, с. 421].

Однак далі від нього чути наказ, який цілком відповідає його жорстокому норову: «Обійдіте ж моя гради, всі мої преділи, / Убивайте всіх младенцев, коїх би обріли».

У Євангелії від Матвія про цю драматичну ситуацію сказано однією фразою, яка загалом відповідає змісту вертепного фрагмента: «Спостеріг тоді Ірод, що ті мудреці насміялися з нього, та й розгнівався дуже, і послав повбивати у Віфлеємі й по всій тій околиці всіх дітей від двох років і менше» (2:16). Те, що у Євангелії сповіщено лаконічно, у вертепі *розіграно в ролях*, тобто представлено як сцену, у якій трансформуються основні поняття євангельської фрази у вигляді значущих реплік, поведінки персонажів, а головне – обставин, які нагадують глядачеві соціальну дійсність.

Сцени за участю Рахіль, які йдуть далі, походять від алюзії на Матвієве писання, у якому є посилання на Книгу Єремії: «Чути голос у Рамі, плач і ридання...» і т. д. У вертепі згадка на Рахіль знову-таки *розігрується*, причому доволі рельєфно, драматизовано. Воїн говорить до Рахіль, яку веде з немовлям: «Ступай, бабо, ступай! Не вгинайся, ступай!», – що асоціюється із грубою й немилосердною силою, а звертання «бабо» викриває в тому «воїнові» москаля, який у XVIII ст. став звичною особою в українському побуті. До жорстких слів Воїна вплетено репліку Ірода: «І велю тотчас не мать, а отроча убить». Після цього внесено ремарку: «Воїн піднімає дитя на спис», – що є емблематичним (у дусі бароко) зображенням, яке символізує виняткову жорстокість Іродових посіпак. Монолог Рахілі конкретизує біблійні слова «плач і ридання та голосіння велике»:

Ах, неznосная печаль дух мой снідаєт,
 Что сей лютий воїн чадо убиваєт:
 Вирвавши із нідр моїх, хоцет погубити,
 О нещастіє моє, что буду чинити?
 Щасливі ті жени, кої не рождають,
 Скорбі і печалі вовсі не знають [1, с. 422].

Це голосіння невітшної жінки-матері нагадує стилістику й образну тональність елегій, досить популярних у XVIII ст., відомих як «світські пісні» і переважно анонімних.

Хор коментує жорстокість Ірода: «Ірод неситий / Велить убити, / А воїн терзаєт / І убиваєт...», – і мова далі поступово переходить до зображення картин побиття немовлят у Віфлеємі. Убитих діток названо «закланими овчатами», акцентується на їхній безневинності риторичним запитанням убитої горем матері до Ірода: «О Іроде пребеззаконний, мучителю стопекельний, / Якую ти в дітях вину обрітаєш, / Що смертію от сосцев наших отриваєш?». На це від Ірода чути сповнені зневаги й характерної для царських чиновників грубості: «Полно, баба, полно шуміть!»; «Ступай, баба, ступай, / Здесь балов не точи!» [1, с. 422–423].

Лексика, якою схарактеризовано Ірода, має здебільшого книжне походження й відображає ставлення простого люду до своїх гнобителів: «беззаконний», «стопекельний», «преокаянный», «неситий». Голосіння Рахілі підтримує хор запитанням, звернутим до Ірода: «Почто дерзнув пролить кров неповинну?». Але немає на це запитання відповіді, тому логічним поворотом у дії є поява на сцені Смерті, від якої тікають перелякані воїни.

Смерть прийшла забрати Ірода. У Євангелії від Матвія є лише коротке повідомлення про те, що «Ірод умер», про що повідомив уві сні Йосипові ангел: «Уставай, візьми Дитятко та матір Його та йди в землю Ізраїлеву, бо вимерли ті, хто шукав був душу Дитини» (2:19–20). Апокрифічні перекази

сповіщають, що Ірод одразу ж після побиття немовлят у Віфлеємі загинув страшною смертю в Єрихоні – був з'їдений живцем червами [3, с. 314]. До смерті помічником приєднується чорт, але Ірод вдає, що їх не боїться («Што мя словеси стращаєш?»), вважає, що його влада і багатство сильніші Смерті:

Аз єсьм багат і славен,
І ність ніхто мні равен (...)
Коси ти, бабо, траву своєю косою,
Не тобі, машкаро, споритися зо мною!
Я могутством і силою
Заставлю тебе покоритися [1, с. 425].

Образ Смерті у вертепі має фольклорне походження. М. Возняк уважав, що «у сцені Ірода зі Смертю відбився вплив легенди про лицаря і смерть» [2, с. 251]. Смерть називає Ірода безумцем і завляє про те, що вона «всього світу пані», якій підкоряються «князіє і царіє». «Б'є косою Ірода, той падає і довго конає», як сказано в ремарці, а хор стверджує, що місце «преокаянного Ірода» – у пеклі. Являється чорт і забирає Ірода в «глубочайшую бездну», при цьому каже, розраховуючи на демократичного глядача: «От так берутъ, от так несуть / Розкішників світу! Понеже дать не можуть / Пред Богом отвіту» [1, с. 425–426].

Ця фраза, вочевидь, не стосується євангельського сюжету, а вказує на своєрідне прочитання образу Ірода в контексті соціальних обставин XVIII ст. в Україні.

У матеріалах до історії українського вертепу, зібраних й опублікованих І. Франком, є сценки, які долучалися до релігійної частини дійства. Зокрема, це діалог Адама та Єви, прототекстом якого є Книга Буття (3:1–24). У ньому перші люди, перебуваючи біля дерева, з якого Господом було заборонено їсти плід, ведуть розмову, що розгортає прецедент спокуси й первородного гріха. У розмову втручається Ангел і змальовує перед ними перспективу важкого земного життя, якщо вони зірвуть заборонений плід. Завершують сцену пророки Давид і Самуїл, котрі провіщають появу Спасителя Христа, покликаного Господом виправити фатальну помилку перших грішників. Мотив народження Христа в пророцтвах переростає у великодній пафос:

Христос воскрес, о котором повѣдаем давно,
Которій смерть и Ада побѣдил преславно.
Збував всю вражію державу
И самого Люципера пышну стер главу.
Нас выводит всѣх пророк з пекла весело,
Жебисьмо ошѣли в небѣ ангелское коло [9, с. 382].

У тексті вертепу, записаному в селі Верхня Апша, що «лежить на окраїні руській» (І. Франко), діють Цар, Ангел, Король, Ватаг, Вівчар, Дідо. У сцені колоритно відтворено фрагмент, відомий із Євангелія від Луки, – про поклоніння пастухів немовляті Ісусові у Віфлеємі. Форма трансформації різдвяного епізоду – колядка, яка за своїм змістом, ритмікою та образністю перегукується з фольклорними творами на цю тематику:

У славнім місті, у Филиємі
Свята Пречиста уродила Христа.
Як го родила, в яслі го вложила,
У яслі го вложила, у китаї повила.
Ой ішли туди три пасторове, три вівчарове,
Ой ішли, ішли, на коліна впали,
Ся уклонили во Йсусу Христу.
Драли сорочки на пеленочки,
Рвали волічки на повивочки (...) [9, с. 398].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Якщо вертепну драму розглядати загалом, тобто враховувати зміст, стиль, образність другої (інтермедійної, комічної) частини цього дійства, то можна стверджувати про певну стильову однорідність тексту. Незважаючи на всю серйоз-

ність трансформації різдвяного сюжету у вертеп, усе-таки маємо травестування теми, яка, з одного боку, приурочена до святкування Різдва (і це обов'язкова данина сакральному часу), а з іншого – обігрування за допомогою євангельських образів важливих для українців морально-етичних, громадських, соціальних тем, причому в комічному стилі. Для бароко це було питомим й органічним прийомом. Ідеться не просто про наближення, адаптацію сакральної події до народного розуміння, а передусім про переструктурування художньої інтерпретації канонічних й апокрифічних текстів, виголошення яких виходило поза межі церкви. У цьому й суть травестії, а не тільки в переодяганні євангельських персонажів в українські шати, оточенні їх українським побутом, наданні їм українського мовлення. Вертепна драма, заявляючи серйозну релігійну тему, рухалася в руслі вільнодумства, властивого мандрівним дякам, які були авторами тексту обох частин вертепної драми, а також і її постановниками на Різдвяні свята.

Джерела та література

1. Вертеп // Українська література XVIII ст.: Поезія. Драматичні твори. Прозові твори. – Київ : Наук. думка, 1983. – С. 415–445.
2. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. / М. Возняк. – 2-ге вид. – Львів : Світ, 1994. – Кн. 2. – 560 с.
3. Полная популярная иллюстрированная библейская энциклопедия. – М. : ООО «Изд-во Астрель», 2000. – 720 с.
4. Резанов В. Драма українська : – 1. Старовинний театр український. – Вип. 1 : Сценічні вистави в Галичині / В. Резанов. – Київ : [б. в.], 1926. – 483 с.
5. Сулима М. Українська драматургія XVII–XVIII ст. / М. Сулима. – Київ : ПЦ «Фоліант» ; ВД «Стилос», 2005. – 368 с.
7. Федас Й. Ю. Український народний вертеп (у дослідженнях XIX–XX ст.) / Й. Ю. Федас. – Київ : Наук. думка, 1987. – 183 с.
8. Франко І. До історії українського вертепу / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – Т. 36. – Київ : Наук. думка, 1982. – С. 170–345.
9. Франко І. Нові матеріали до історії українського вертепу / Іван Франко / Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – Т. 38. – Київ : Наук. думка, 1983. – С. 368–387.
10. Франко І. Русько-український театр / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – Т. 29. – Київ : Наук. думка, 1981. – С. 276–308.

Савенко Оксана. Рождественский сюжет в вертепной драме. В статье исследовано, как рождественский сюжет трансформируется в образы украинского кукольного театра, имеющего название «вертеп». Вертепная драма – специфическая адаптация рождественского сюжета к изобразительным средствам кукольного театра. Речь идет о своеобразном «переводе» сакрального события на язык традиционных и вымышленных персонажей. Несмотря на всю серьезность трансформации рождественского сюжета в вертепе, случилось травестирование темы, которая, с одной стороны, посвящена Рождеству, а с другой – обыгрывание с помощью евангельских образов важных для украинцев морально-этических, социальных тем, причем в комическом стиле.

Ключевые слова: рождественский сюжет, трансформация, Евангелие, вертепная драма, кукольный театр.

Savenko Oksana. Christmas Story in the Vertep Drama. The article traced as Christmas Gospel story is transformed into images of the Ukrainian puppet theatre, which is called «vertep». The performance drama is a specific adaptation of the Christmas story to the means of expression of the puppet theatre. This refers to a kind of «translation» of the evangelical events in the language of traditional and fictional characters. Despite the seriousness of the transformation of the Christmas story in a vertep, it is a changing of the topic which, on the one hand, dedicated to the celebration of Christmas, and on the other is a harping on using the Gospel image of the important Ukrainian ethical, social issues in the comic style.

Key words: Christmas story, transformation, Gospel, vertep drama, puppet theatre.

Стаття надійшла до редколегії
26.10.2016 р.